ELBOGEN

Innehåll

EINAR BAGER: Kring Haqvin Bagers kassabok 1

SVEN ROSBORN: Island, Malmö och svensk kartografi 13

HELGE ANDERSSON: Folkminnen från Oxie härad 15

Medlemsavgiften för Malmö fornminnesförening är för år 1980 45:—, familjemedlem 10:—. För bundet exemplar av årets fyra tidskrifter tillkommer 15:—. Inbetalning ombedes ske på bifogat inbetalningskort före den 15 april. Skånes hembygdsförbunds årsbok erbjudes medlemmarna för 25:—; denna avgift måste dock ha erlagts före den 15 april.

Malmö fornminnesförenings medlemsblad — Malmö fornminnesförenings tidskrift

I och med det fjärde häftet av Elbogen 1979 har övergången från medlemsblad, med ett tjockare fjärde nummer, till tidskrift, med fyra nummer per år à 16—48 sidor, genomförts i sin helhet.

För de som önskar bibehålla föreningens skrifter som bokserie, finnes möjlighet att teckna sig för inbundet exemplar. För tilläggspriset 15:— erhålles då, förutom de fyra häftena, även en inbindning av dessa vid årets slut.

ELBOGEN

Malmö fornminnesförenings tidskrift

Ansvarig utgivare: *Kjell Å Modéer*

Redaktörer: *Helge Andersson*

Sven Rosborn

Adress: S:t Petrigången 7 A, 211 22 Malmö

Tryck: Tryckeri AB Tifa/AB Lundgrens Söner

Malmö 1980

ISSN 0345-2786

Kring Haqvin Bagers kassabok

Av Einar Bager

Farmor Amalia klipper och klipper. Hon gör i ordning stoppningen till den kudde, på vilken hon en gång skall sova sin sista sömn. Som material använder hon breven från *Bager,* såsom hon alltid kallat sin käre Johan Peter, och nu förvandlas dessa brev till smala strimlor. Ett stycke familjehistoria försvinner.

Johan Peter hade liksom senare tre syskon i sex—sjuårsåldern av sin fader Emanuel Bager — med tillnamnet *den helige* — skickats till herrnhutskolan i Christiansfeld för kristlig uppfostran. Men undervisningen var allsidig. Som nioåring berättar han 1828, hur han på examen spelat ett stycke på klaver, läst upp lite på franska och latin och även uppvisat en teckning. I slutet av brevet ber han *goda Mamma* att tänka på honom och hans lillebror Lorenz *med några ylna strumpor till nästa vinter, vi kunde väl behöfva 4 par hvardera.* Som minne av de många åren i Christiansfeld under den känsliga uppväxtåldern kunde Farfar ännu som framstående kommunalman och riksdagsman beklaga sig över, att han i debatterna ej fick tala tyska, som föll sig lättare för honom.

En mängd brev, som Emanuel Bager sänt till föreståndarna för herrnhutskolan, har bevarats. Utöver reglering av utgifter är de mest fyllda av salvelsefulla suckar. Han *instämmer med alla syskon på alla jordens ändar, grönländare, eskimoer, indianer och neger, hottentotter och tambukkis och låfsjunga Lambet.* Hans hopp, att *Peter,* såsom han i regel benämner Johan Peter, skulle förmås att välja prästkallet, grusades dock. Att föga mer av Emanuels hand bevarats, synes icke vara någon större förlust.

Ett steg tillbaka till föregående släktled, Emanuels fader Peter, efter vilken f. d. fideikommisset Petersborg fått sitt namn. Några brev, som 1777 växlades mellan honom och hans *utvaldaste och kjäresta vän,* hans blivande hustru borgmästaredottern i Skanör Mariana dela Rose, tjusar inte minst genom kontrasten mellan de båda nyförlovades skrivsätt, hans rakt på sak, hennes mera sirligt. Hon kan dock tillåta sig att som ett postskriptum tillfoga ett skälmskt *adiö söter.* Peters fåmäldhet under senare år har kanske varit en reaktion mot fadern Haqvins omåttliga skrivklåda.

Haqvin Bagers mångsyssleri döljer ofta det, som var själva grunden till hans skiftande intressen, nämligen hans stora affärsrörelse. Ideligen betonar han i sina inlagor, att han är stadens, stundom Skånes största skattedragare och hans spannmålshandel var onekligen av synnerligen imponerande mått. Efter föräldrars och svärföräldrars bortgång bedrev han sin handel i deras båda gårdar, fädernegården, den *östra,* omfattande nuv. kv. Lorens Bager vid Östergatan, och svärföräldrarnas, den *södra,* vid Larochegatan, nuv. Hedmanska gården.

Av den bokföring, som krävts för rörelsen i dessa båda gårdar, har endast en enda volym undgått förstörelse, en kassabok för den *östra gården* i format som en uppförstorad Luthers långkatekes. En gammal bok, som onekligen haft sina öden. Ett synnesligen dystert sådant hotar i en odaterad anteckning, möjligen från 1800-talets början:

"En gammal utskrifven bok, som inte duger till annat än — här följer ett otytt, men icke

vackert ord. — *Derföre är det bäst att rifva isönder den*".

Haqvins ovannämnde sonson Emanuel fann, att bokens mitt innehöll ett stort antal oskrivna blad och med bagersk sparsamhet lät han här anteckna *Waror Begärta till Boden,* varefter tre bokhållare i tur och ordning från och med 1819 här anmält, när något varuslag behövde förstärkas, en förteckning, som under årens lopp kom att omfatta så gott som alla saluförda varor.

Som ofta i gamla böcker har något barn lämnat prov på sin konstnärliga gåva i ett par teckningar, som måhända inspirerats av den närbelägna gamla tyska kyrkan. Det ligger nära till hands att gissa på Peters sonson med samma namn, som blev yrkesmålare på området och bl. a. svarar för altarmålningarna i ett par av Söderslätts kyrkor, Skegrie och Västra Kärrstorp.

Kassaboken påbörjades den 12 september 1767 och fortsätter till den 8 maj 1779, de sista åren dock med väsentliga luckor. Ännu så sent som 1782 infördes några kalkyler på lediga blad. Spannmålsinköpen dominerar, men därjämte redovisas under rubriken *Diverse* allehanda utgifter för hushållet, bl. a. lönerna till husfolket och till alla, som var sysselsatta på tobakslyckor och plantagefält, inköp av redskap, upphandling av gäss och svin och mycket annat. De stora inköpen av ved, torv och ängskära har redovisats särskilt ,tydligen för uträkning av medelpris. För allt detta krävdes stora penningutlägg, som i tidsföljd antecknades på eget konto.

Endast sistnämnda konto har Haqvin varit angelägen att få föra själv. Sidorna med hans piktur tecknar sig mot den i övrigt rätt prydliga

Haqvin Bagers kassabok med sonsonen Emanuel Bagers etikett: Waror till Boden.

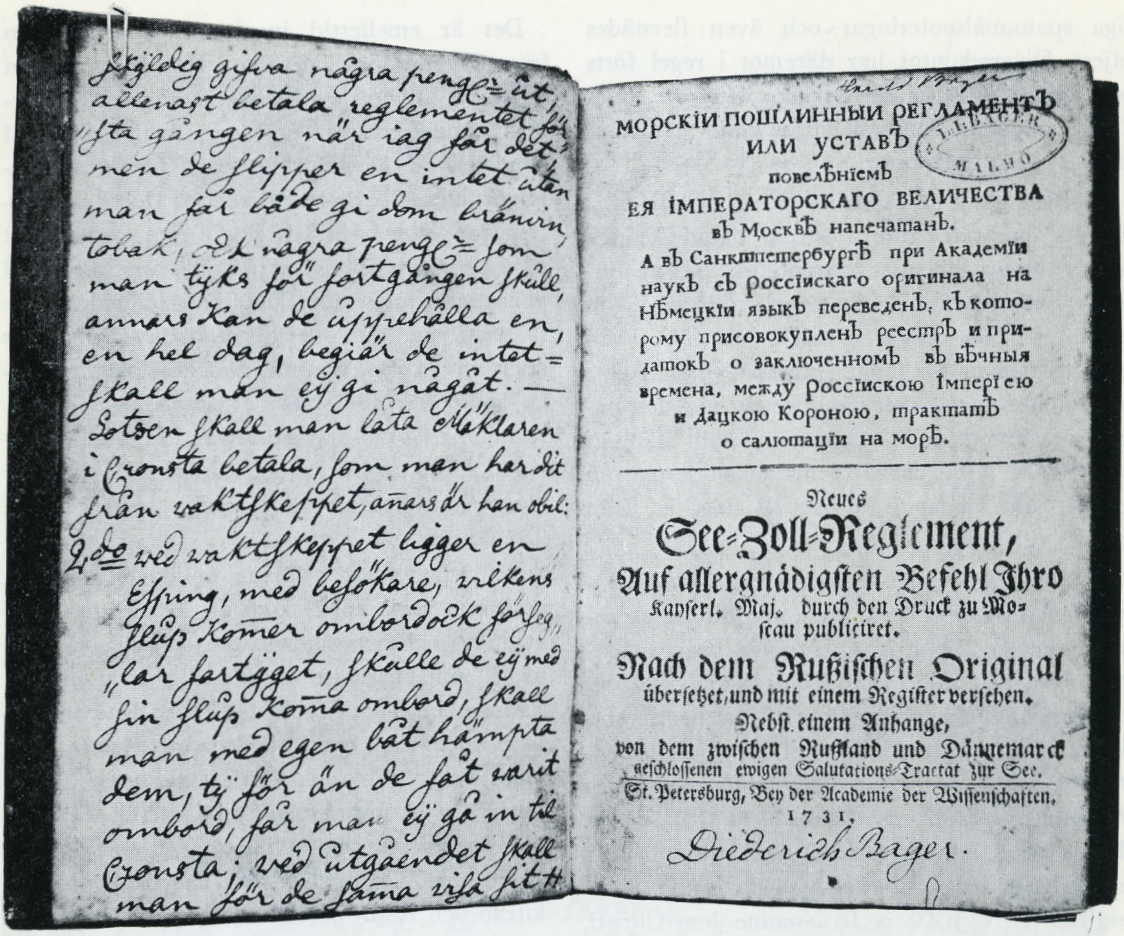

Skyldig gifva några penge=ut, allenast betala reglementet för ſta gången när iag för det men de ſlipper en intet utan man får både gi dom bränvin tobak, och några penge=som man tycks för fortgången ſkull, annars kan de upprehålla en, en hel dag, begiär de intet=ſkall man ej gi något. — Sotsen ſkall man låta Näklaren i Cronsta betala, ſom man har dit från vaktſkeppet, annars är han obil: 2de vid vaktſkeppet ligger en Eſſing, med beſökare, vikens flus komer ombordock förleg, lar fartget, ſkulle de ej med ſin flus koma ombord, ſkall man med egen båt hämpta dem, ty för än de åt varit ombord, får man ej gå in til Cronsta; vid utgaendet ſkall man för de ſama vila ſit H

МОРСКІИ ПОШЛИННЫИ РЕГЛАМЕНТЪ
ИЛИ УСТАВЪ
повелѣніемъ
ЕЯ ІМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
въ Москвѣ напечатанъ.
А въ Санктпетербургѣ при Академіи наукъ съ россійскаго оригинала на Нѣмецкій языкъ переведенъ, къ которому присовокупленъ реестръ и придатокъ о заключенномъ въ вѣчныя времена, между Россійскою Імперіею и Дацкою Короною, трактатъ о салютаціи на морѣ.

Neues
See-Zoll-Reglement,
Auf allergnädigsten Befehl Ihro Kayserl. Maj. durch den Druck zu Moscau publiciret.
Nach dem Rußischen Original übersetzet, und mit einem Register versehen.
Nebst einem Anhange,
von dem zwischen Rußland und Dänemarck geschlossenen ewigen Salutations-Tractat zur See.
St. Petersburg, Bey der Academie der Wissenschaften, 1731.
Diederich Bager.

Sjötullsreglemente 1731 på ryska och tyska med Diederich Bagers anvisningar och namnteckning. Överst till höger L. I. Bagers stämpel och Harald Bagers namnteckning.

bokföringen som natt mot dag. Den stora, slarviga handstilen tyder på, att hans syn knappast varit normal, men nyckfullheten i förkortningar eller endast påbörjade ord synes snarare ha sin grund i slapphet än sparsamhet med radutrymmet. Kråkfötterna är ofta svåra att tolka och synes ibland ha berett Haqvin själv problem, så att han fått överlåta åt någon son att sköta hopsummeringar och transporter.

Att en av sönerna svarat för det mesta av bokföringen, framgår klart av de *kära Mamma, kära Mor* och *kära Pappa,* som då och då figurerar i texten. Tack vare de anteckningar, som äldste sonen Diederich på en resa till Petersburg med faderns galeas Mars i juni 1765 gjort i ett sjötullsreglemente rörande förfarandet, när man angjorde Cronstadt, kan man fastställa, att det är hans handstil, som återkommer i samt-

liga spannmålsnoteringar och även flerstädes eljest. Diversekontot har däremot i regel förts av någon annan, kanske av *kära Mamma* Anna Catharina själv, som väl lättast kunde hålla reda på dessa småposter.

Haqvin har i en skildring av sin familjs vardagsliv berättat, hur hustrun bland många andra bestyr närmast parentetiskt skötte inköpen, när bönderna ville *unna* stadsbon någon spannmål. Här möter en helt annan bild. Från höstens början till långt fram på våren rullar spannmålsfororna i ett oändligt tåg in i den bagerska gården och husmodern skall ständigt stå beredd att ackordera med bönderna om priset, som växlar från dag tll dag, ja, från timme till timme.

Redan från början hänvisas till *kära Mammas gamla bok* och vid varje avslutning av inköpssäsongen *hade K:a Mamma qvar i kontanter* så och så mycket. Haqvin själv inleder någon gång förteckningen på sina penningutlägg i följande högtidliga stil: *1772 d. 6 september bekom Mor till ny spannmåls inköp i den heliga Trefaldighetens namn s:mtt 691 dl,* o. s. v. Eljest nöjer han sig i regel med att anbefalla sina affärer i den Högstes beskydd genom överskriften I. N. J. C. = In Nomine Jesu Christi. Sin hustru benämner han alltid *mor.*

Boken börjar mycket ordentligt med leveranser av styvrar från boden, transport från *gamla boken,* spannmålsinköpen från sept. 1767 till mars 1768 samt kontot för diverse utlägg. Men här sticker Haqvin emellan med en sida kontantförsträckningar, som sedan får transporteras till vederbörlig plats. Endast ett fåtal sidor senare ser han åter sitt tillfälle och den son, som svarar för bokföringen, får åter hoppa bock och anteckna, att beloppet transporteras *8 blad framåt.* Här återfinner vi det så med upplysningen: *transporteras hit 16 sidor till venster härifrån.*

Det är emellertid ingalunda Haqvin, som främst svarar för villervallan. Han hade mer än trettio år tidigare avlagt en visserligen rätt stormig handelsexamen och var fortfarande väl hemmastadd i bokföring. Sina första anteckningar börjar han ordentligt med Debet på vänstersidan, som han själv skulle föra, och Credit på högersidan, där *diverse* skulle noteras. I god pedagogisk anda antecknar han själv de första två posterna. Tillflödet till de båda sidorna blev dock synnerligen ojämnt. *Diverse*-sidan med sina småposter för smör, ost, kycklingar o. s. v. skenade iväg och när sidan var full, vände skrivaren blott på bladet och fortsatte på den för Haqvins anteckningar avsedda vänstersidan. Oredan var i full gång.

Svårigheten att i förväg beräkna ,hur stort utrymme varje konto kom att kräva, medförde att halva och hela sidor ibland måste överkorsas, något som knappast var förenligt med bagersk sparsamhet. Men problemet löstes. Haqvin flyttade 1772 sina kråkfötter till ett avsnitt långt bak i boken och 1774 följde *Diverse* efter. Och nu möter ett närmast groteskt uttryck för Haqvin Bagers påhittighet i syfte att undvika nya kollissioner. Genom att föra Diverse-kontot bakifrån och fram, på samma sätt som man läser koranen, tills man mötte spannmålskontot, skulle bokens samtliga sidor kunna användas. Målet nåddes dock aldrig och ett stort parti i bokens mitt förblev oskrivet, tills det som ovan nämnts i ett senare släktled delvis utnyttjades.

En psykolog skulle måhända kunna utläsa ett och annat av förändringarna under åren av Haqvins formuleringar av sina utlägg. Han börjar helt förtroendefullt med att endast anteckna *fick Mor* eller *Contant,* men efter en tid får vi därjämte veta, varifrån pengarna härflutit, *af boden, af kistan, af pulpeten* o. s. v. eller kort och gott *af mig.* När vi hunnit fram till 1775 nöjer sig inte Haqvin enbart med siffrorna, utan skriver ofta ut hela beloppet i ord: *D. 2 octob.*

Uppslag med till vänster Diverse utgifter, till höger spannmålsinköp, de senare och delvis de förra med Diederich Bagers stil. Haqvin har själv infört några poster bland Diverse.

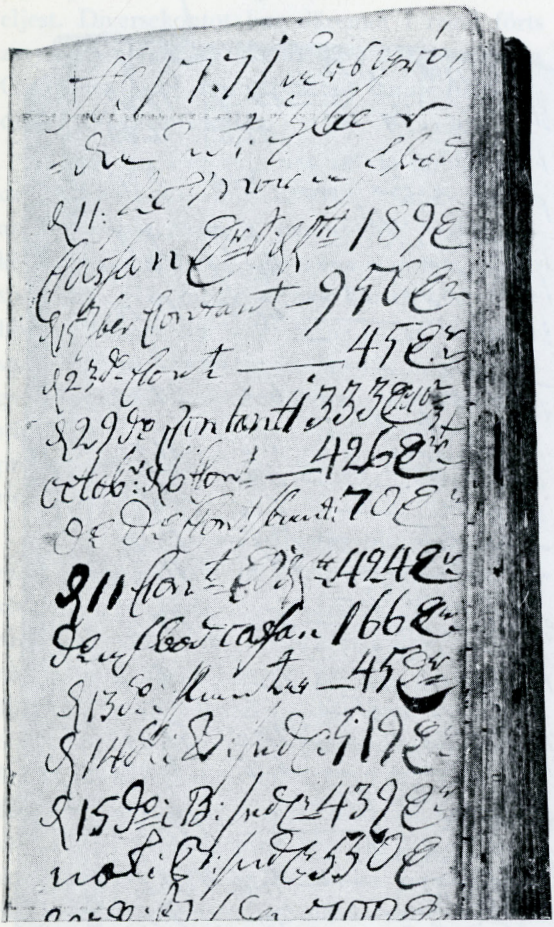

Kontantförsträckningen till Mor 11 sept.—23 okt. 1771, Haqvin Bagers egenhändiga anteckningar: A:o 1771 års gröda uti 7:ber d. 11 fik Mor af bod-Cassan d-r silf-tt 189 d-r etc.

af mig Ettusen och åttatio dahler s:mtt, säger 1080 dal. Lite senare i samma månad lyckas Haqvin göra det riktigt svårt inte bara för tolkaren av hans skrift utan även för den son, som genom talrika överkorsningar sökt bringa reda i virrvarret. Det börjar nog så redigt: *D. 23 October af mig Et Tusen dahler s:mtt — 1000, och 80 dal. i slantar i 3:ne påsar, à part fick mor slantar 20 dal.* Endast beloppen 1000 och 20 har utförts till summeringen, medan de 80 daler i slantar möter i fortsättningen. Ett par veckor senare noteras: *D. 5 Nov. blef de 23 okto. antecknande 3:ne påsar med 80 dal. s:tt i slantar = stywrar lagde til 60 dal. i en säk, som står i Mors Cammare för mig i förvar, tilhopa 140 dal. slantar.* Ett par dagar senare antecknar han: *N. B. i den säken, som d. 30 october omförmäldes blef d. 1 hujus tillagd Sjutio dahler s:mtt i slantar!* Den felaktiga dateringen beror på slarvig överkorsning av posten. Mellan raderna i de två sista noteringarna har senare trängts in anteckningen: *d. 19 feb.* (1778) *blef omvägd med tilökning sat i mors cammare.* Allt detta har således endast varit minnesanteckningar.

Medan småmynt till att börja med redovisas som *runstycken,* följer senare benämningen *slantar.* Även här kommer 1774 en närmare precision av värderingen eller snarare ett nytt förfaringssätt: *D. 18 januari 1/4* (= en fjärding) *slantar, vog Brutto 15 lispund 5 pund. Nota bene afgår Bruto 9 pund — 282 daler.* Avdraget betecknas senare alltid som *Tara.* Man har sålunda vägt fjärdingen med slantar och därefter avdragit tomkärlets vikt. Med tanke på myntens ojämna förslitning är det anmärkningsvärt, att Haqvin nöjt sig med detta summariska förfarande. Måhända hade han genom provvägningar kommit fram till ett värde, som i dessa stora mängder visat sig vara pålitligt.

Det är många bäckar, som rinner samman i den ström, som särskilt under spannmålssäsongen flödar ut ur handelsgården. Från Haqvins eget kontor kommer väl utöver posten *af mig* även *Contanter* eller *Bancosedlar.* Men ofta får bodkassan lämna sitt bidrag, annat härrör från *kistan* eller *pulpeten.* Från *Mors cammare* och *bodcammaren* hämtas säckar med slantar och sådana liksom annan valuta kommer också då och då från *södra gården.* Pengar *för mjöl* för-

stärker en och annan gång kassan, men 220 daler i slantar, som stod i Mors kammare och kommit från galeasen, överkorsas såsom ej hithörande. Sonen Peter bidrager stundom med betydande belopp, som väl härrör från Haqvins fiskeläge Lilla Kalvsund i Göteborgs skärgård, som Peter tidvis förestod. Den äldre sonen Diederich, som från mitten av 1770-talet synes ha förestått *södra gården,* får däremot vid ett par tillfällen större försträckningar, tydligen för kornköp, såsom det en gång utsäges.

Endast helt tillfälligt möter man namn utanför denna trängre krets. En person med det besvärliga namnet *Gris* var dock liksom en annan med namnet *Råå* skeppare i Haqvins tjänst och även ett par andra har kanske haft samma befattning och avlämnat fraktförtjänster. En post på 150 daler under *Lo*(rens) *Faxes* namn kan vara ett återbetalt lån. Därutöver så gott som intet.

Spannmålshandeln företer en rik sortering. Mer än 3/4 utgjordes dock alltid av korn, som förädlades till malt i Haqvins kölnor. Men även råg, havre och ärtor upphandlades i stora partier. Anmärkningsvärt mycket tillflyter som färdigvara i grynform av havre, korn och bovete. Vetet intager med undantag av år 1776 en synnerligen blygsam plats, liksom vicker, som först in på 1770-talet ingår i sorteringen. Potatis, *pantofler,* inhandlas från år 1774 skäppevis i mindre partier. I övrigt ingår senap, kummin, linfrö, *hörfrö,* och nötter i de sammandrag som årligen upprättades över spannmålsinköpen.

I dessa sammandrag, som föreligger för de sex åren 1773—1779, har utom spannmålsmängden även uträknats medelpriset för varje vara under inköpssäsongen. Man har väl dividerat hela inköpssumman för ett spannmålsslag med dess mängd, ett i och för sig arbetsamt göromål. Det kan här nämnas, att t. ex. korn en och samma dag kunde betinga sex varierande priser.

Genom att betala bönderna bättre pris än övriga handelsmän hade Haqvin slagit under sig en stor del av spannmålshandeln och klagosångerna ljöd ständigt. När rågpriset en gång av Haqvin trissats upp till 22 daler tunnan enligt stadsfiskalen Gemzaeus uppgift, undrade denne giftigt, om icke *det symbolum Haman ristade öfver sin graf,* d. v. s. en galge, vore lämpligt för en sådan patriot. I kassaboken kan man kontrollera, att Gemzaeus inte överdrivit alltför mycket, även om siffran gäller ett enstaka köp.

Några siffror får belysa omfattningen av Haqvin Bagers spannmålshandel, såväl vad beträffar inköpsvärdet som mängden. Det skall dock förutskickas, att uppgifterna endast gäller den *östra gården.* För en fullständig bild skulle fordrats, att även spannmålsboken för den *södra gården* bevarats. Redovisningen haltar även såtillvida, att de dagliga spannmålsinköpen endast införts för de första sex åren 1767—1773. Därefter följer blott sammandrag för följande sex år 1773—1779. Kassaförsträckningarna har åter noterats för inköpssäsongerna 1767—1776, men saknas för de sista tre åren. Inköpssäsongen sträcker sig i regel från september till mars eller april följande år.

Inköpssäsong	utlägg i daler	därav för spannmål	spannmål i tunnor
1767—1768	25.029	21.825	3.041
1768—1769	9.691	8.799	1.705
1769—1770	13.928	13.477	2.005
1770—1771	19.905	18.816	2.208
1771—1772	41.518	40.941	3.306
1772—1773	28.723	25.450	3.371
1773—1774	31.094		3.523
1774—1775	23.335		3.955
1775—1776	21.334		3.656
1776—1777			7.366
1777—1778			5.338
1778—1779			3.106

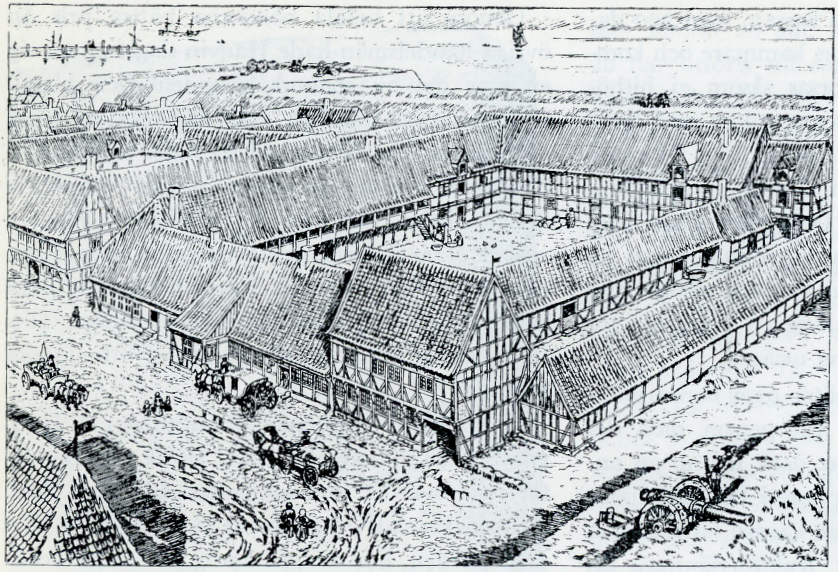

Haqvin Bagers östra handelsgård. Rekonstruktion efter värderingshandlingar.

Pantoflerne, som mäts i skäppor, har någon gång utelämnats i sammandragen, men de små partierna, som mest 220 skäppor, saknar betydelse för helhetsbilden. Botten- och toppåren 1768—1769 och 1771—1772 avspeglar måhända skördeutfallet.

Hittills har vi mött Haqvin Bager såsom den driftige affärsmannen. I de anteckningar, som sammanförts under beteckningen *Diverse,* ser vi honom och hans omgivning ur andra synvinklar. Likt och olikt har sammanförts på detta konto från material för husreparationer till *tobakskierringars* avlöning. Hushållet dominerar dock och även om det mesta hithörande kunde hämtas ur de egna förråden i denna självhushållningens tid, kan man undan för undan följa, hur man sökte sätta lite piff på tillvaron med för årstiden typiska produkter.

Vintern är dock dyster med väl i huvudsak fläsk, grönsaltat kött och sill på bordet. Men fram i maj ljusnar det. En eller ett par laxar, tydligen av jätteformat av priset att döma, som gott och väl motsvarar, vad ett svin kostar, räkor och *krefter* visar, att Haqvin icke var någon kostföraktare. Därefter följer någon gång sparris, *aspäres,* men framför allt *jorebär,* som synes ha varit läckerheten par preference. Krusbär, *stickelbär* och vinbär, *rips,* kommer, när deras tid är inne. Grönsaker, *grönt,* gurkor, rötter och *salat* ingår ofta i kosthållet. Änderna saknade skydd på denna tid och står på Haqvins bord redan i juli. Äpplen, nötter och ål, som fångats i septembermörkret, markerar, att vi nu nalkas hösten liksom de gäss, som skall gå sitt öde tillmötes vid Mårten. Kalkoner fram i november har väl utgjort huvudrätten på ett av Haqvins kalas. Som en röd tråd följer under hela denna tid inköp av citroner liksom av vin, tydligen för dagligt bruk. Kryddpeppar, bittermandel, kardemumma, korinter och annat sådant

låter oss ana en angenäm doft från det bagerska köket.

Att *fåremjölk* under en tid förekommer bland inköpen, förefaller lite främmande, men har kanske brukats efter ordination för någon av Haqvins många krämpor. Däremot synes kaffebönor, thé och choklad med den mest ostyriga stavning, *siockela* o. s. v. väl passa in i det omväxlande sammanhanget.

Av en händelse kan vi komplettera såväl Haqvins matvanor som en post i *Diverse* tack vare ett brev, som Haqvin den 23 oktober 1775 sände till sin son Peter. Denne förestod vid denna tid hans fiskeläge i den göteborgska skärgården. Adressen skäms minsann inte för sig: *A Monsieur Monsieur Pierre Bager à Gotheborg et Lilla Kalfsund.* Peter får här order att sända ett och annat *samt några lefvande hummer och tasker at skänka Totten, som i dessa dagar sänt mig vilt och rar fisk.* Samma dag, som brevet adresserats, finner vi bland *Diverse* följande post: *Drickspengar till tottens piga — 12 öre.* Totten är Tage Tott på Skabersjö, som följande år blev landshövding i Malmöhus län och tydligen stod i vänskapsförhållande eller angenäm affärsförbindelse med Haqvin.

Varje höst bokföres bland diverseinköpen en stor mängd svin, sålunda under september 1774 26 stycken, däribland dock en grise-so, som väl skulle invänta sin tid. Att detta skulle åtgått i hushållet, förefaller visserligen vara i kraftigaste laget, men året runt hade Haqvin en här av matfriskt folk att underhålla. När han 1768 med en skuta sänder till Stockholm 97 sidor rökt fläsk, är det en mängd, som han inte gärna kunnat taga från hushållets förråd.

Egendomligt nog verkar det, som om Haqvin Bager låtit en bagare komma och sköta bakningen hemma i gården. Bagaren Kock uppbär sin lön liksom slaktaren och tunnbindaren, *bödkaren,* vilkas göromål mera självklart hörde hemma där. Sannolikt har det gällt bakningen av det enklare matbröd, som krävdes för mängden av vid gården sysselsatt folk och som också sändes tunnvis till fiskeläget Lilla Kalvsund. Täta inköp av vetebröd, veteskorpor och *kräps* pekar också i samma riktning. I övrigt figurerar alla slags yrkesmän, skräddare och skoflickare, glasmästare och bleckslagare, smeder, kalkslagare och många andra.

Någon uppfattning om tjänstefolkets löneförhållanden får man knappast, eftersom uppgifterna på detta område ofta gäller förskott eller delutbetalning. Att fyra pigor får fästepengar på en och samma dag har däremot något att säga om hushållets storlek. Ett par karlar arbetar ständigt på gården, utan att deras sysselsättning närmare angives, kanske som gårdskarlar. Under sommarmånaderna strömmar en mängd folk till, som skall syssla med odlingarna utanför staden. Haqvin uppger 1770, att han under de senaste 15 åren några månader årligen underhållit *öfver ett hundrade svänska arbetsfolk.* Uppdelningen är klar mellan plantagefolket med *planteurskan* i spetsen och *tobakskierringarne,* men var *Lundadrängarna* eller *Lundaboarna* har sitt arbete, är ovisst. Detta arbetsfolk från grannstaden uppmuntras ständigt genom tilldelning utöver lönen av tobak i karduser, men att de skulle tagit brödet från tobakskäringarna, är föga troligt. Omhändertagandet av spannmålsmängderna för lagring, mältning och transporter har väl krävt förstärkning av den ordinarie arbetsstyrkan, men vi får nöja oss med gissningar. *Grynkäringars* och *lukekäringars* göromål framgår däremot klart av benämningarna. *Hyren,* som vaktade den östra hjorden får någon gång en skärv över lönen. För tillfälligt arbete anlitade Haqvin någon gång soldater.

En post, som återkommer varje vecka lika regelbundet som en klockas slag, är ett litet bidrag till fattiga och skolbarn. Varje lördag har en liten flock samlats i hopp om att få några

Haqvin Bagers södra gård var den numera s. k. Hedmanska gården vid Lilla Torg. År 1979 påträffades här välbevarade väggmålningar med påmålade dikter av Haqvin. Bilderna på detta uppslag visar några av målningarna.

styvrar att förbättra en mager kost med. En gång nämnes tillsammans med dessa fattiga *parrukbäraren,* kanske ett öknamn på en tiggare, som bar peruk som minne av bättre dagar. I så fall ett enda stänk av humor bland alla torra uppgifter. Märkligt nog fortsatte denna sed i obruten följd fram till min Fars dagar och själv har jag på det gamla kontoret några lördagar fått uppleva skådespelet av några åldringar, som med blott en bugning inväntade sin tribut. Optikern Bertel Preisler hade även gjort samma erfarenhet, när han 1902 började sin rörelse vid Stortorget. Taxan varierade och toppades av *enkrones-Tomson.*

I övrigt vimlar det av tillfälliga anteckningar på lediga platser, men framför allt på de första och sista bladen och på pärmens insidor. Det kan vara bönders småskulder, som bekräftas med deras initialer eller bomärke, avelstiden för *den stora, brokota koen* eller verktyg, som utlånats till broläggaren Schultz. En förteckning på *salveter,* handdukar och lakan, som utlånats av *meijerskan,* troligen handelsmannen Joh. Vilh. Meijers hustru, har sitt särskilda intresse, eftersom märkningen angivits. Initialerna M. L. tolkas lätt som Märta Lorich, Haqvins moder, liksom D. S. som Diedrich Sölscher, Haqvins svärfar. En annan förteckning med överskriften *fik Tora* synes innehålla det *bordsgeråd,* som anförtrotts henne, runda och avlånga fat, thekannor, däribland en förgyld, ölkrus, knivar, tallrikar o. s. v., allt troligen av tenn av de utsatta värdena att döma. Åtta urnycklar tyder på, att Tora även skulle svara för, att tiden alltid kunde avläsas rätt i det bagerska hemmet. Om stort förtroende vittnar, att även fyra *pitsker,* sigillstampar, lämnats i hennes vård, såvida det icke rört sig om från tidigare generationer ärvda föremål.

Även om det av denna summariska redogörelse framgått, att ett och annat kunnat utläsas ur den gamla boken, är den tyvärr blott en

begär
Gloria
Domino Salvatori
Mundi

spillra. Som tidigare nämnts ger den inte ens som spannmålsbok en fullständig bild, eftersom ingenting nämnes om den rörelse, som försiggått i den *södra gården*. Boken innehåller uteslutande utgifter av skilda slag, men ingenting om de inkomster, som utgjort deras förutsättning och blivit deras resultat. Vi saknar de affärsböcker, som skulle givit oss upplysningar om avkastningen av handeln med spannmål, med tobaksblad och grödan från plantagerna, med mjölet från kvarnarna, med sillen från fiskeläget Lilla Kalfsund. Skeppsfarten på egna kölar med den efter Haqvins hustru uppkallade brigantinen *fru Anna Catharina* i spetsen och med destinationsorter som Edinburg och Newcastle, Memel och Libau, Åbo och Petersburg, har krävt sin egen bokföring.

Några kalkyler, som i efterhand förts in i vår kassabok, gäller kostnaderna för 27 oxar, 4 kor och 17 ollonsvin, som slaktats åren 1778 och 1779, jämfört med de för kostnadstäckning erforderliga priserna på kött, talg och hudar, för svinens vidkommande fläsk och ister. Dessa uppgifter ligger helt utanför ramen för vår till spannmål och diverse begränsade kassabok och måste därför härröra från en annan del av Haqvins bokföring.

Åtskilligt kan utläsas av stadens tolagsräkenskaper, som dock tyvärr har en lucka för de flesta åren i Haqvins kassabok. Ett stickprov visar, att Haqvin 1768 exporterade ej mindre än 3.231 tunnor malt, en siffra, som långt överskrider medeltalet av hela spannmålsmängden från *östra gården* åren 1767—1768 och 1768—1769.

Bilden skulle sålunda kunna fullständigas med ett otal torra siffror, men vi skulle fåfängt efterlysa den personliga färg och de särdrag, som gjort studiet av Haqvin Bagers spannmålsbok till ett spännande äventyr.

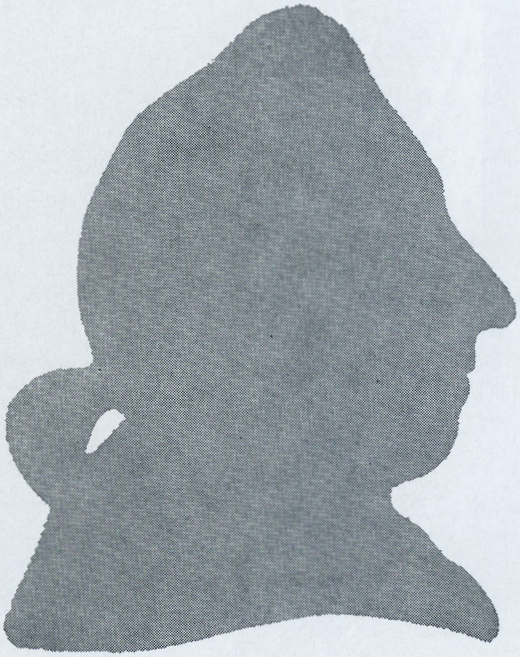

Haqvin Bager. Silhuett. Åbo universitet.

Island, Malmö och svensk kartografi

Av Sven Rosborn

Förvisso är detta en något förbryllande titel. De till synes spridda geografiska trådarna löper emellertid samman i en av Malmö museum nyss inköpt bok med titeln "CRYMOGAEA SIVE RERVM ISLANDICARVM". Författare är Arngrimur Jonsson Vidalin (1568—1648) och boken utkom i Hamburg år 1614. Vidalin har för eftervärlden blivit känd som "den nyare isländska lärdomens fader". På uppdrag av den danska regeringen uppspårade Vidalin på sin hemö flera fornisländska handskrifter, vilka översattes på latin för den kungliga danska historiografins räkning. Ofta sändes också originalen ned till Köpenhamn. Flera av dessa unika dokument, bl. a. Sköldungesagan, gick emellertid förlorade vid Köpenhamns brand år 1728; endast genom Vidalins översättningar är de i dag kända.

Den nu inköpta boken, vilken förvärvades för en ansenlig summa, är en omarbetad och utvidgad utgåva av samme författares tidigare verk, "BREVIS COMMENTARIUS ISLANDIAE", tryckt år 1593. Boken från år 1614 beskriver sakrikt Islands geografi, etnografi, historia och litteratur. Den är med sitt fängslande innehåll en av de skrifter, som gav upphov till den isländska historierenässans, vilken skulle komma att sätta djupa spår i både Danmarks och Sveriges kulturhistoria.

Vidalins inköpta verk kommer att finna en fristad i den nya stadshistoriska basutställning som är under uppbyggnad på Malmö museum. I utställningssammanhang är inköpet välkommet, då boken bidrager till att illustrera ett intressant kapitel i Malmös handelshistoria. Utvalda danska köpstäders monopolhandel på Island frodades under just början av 1600-talet, däribland Malmös. I denna skriftserie har år 1936 givits en detaljerad skildring om denna handel. Redan i början av sin långa regeringstid sökte Christian IV öka borgerskapets välstånd, t. ex. genom att befrämja för köpmännen gemensamma handelsintressen. Från och med år 1602 erhöll Köpenhamn, Malmö och Helsingör kungligt monopol på Islandshandeln. Malmö fick sig tilldelat totalt 7 av 20 hamnar. Till dessa skulle man föra oförfalskade och ofördärvade varor att försäljas till den isländska allmogen till ett kristligt pris. Det blev emellertid lite si och så med malmöbornas ärlighet och kristna sinnelag. När kontraktet skulle förnyas år 1614 erhöll Malmö endast 2 av de 21 hamnar som då stod till förfogande. Minskningen torde bero på bl. a. grovt missbrukande av den privilegierade handeln. Så är t. ex. ett rent bedrägeri känt från året 1614. Borgaren Johan Ostermandt, ägare till den forna fastigheten vid Lilla Torg, varpå nu Faxeska huset ligger, hade vid frakten på Island använt sig av tunnor, vilka medvetet förminskats genom att en tunnlagg borttagits på varje tunna. Trots lurendrejerier men också minskande intresse avslutades Malmös roll i Islandshandeln inte förrän år 1619.

Genom den namnteckning, A. Bureus, som finnes på titelbladet till Vidalins inköpta verk, har boken också speciellt personhistoriskt intresse. Till Bureus hand kan också knytas flera av bokens många marginalanteckningar. Andreas Bureus (1571—1646) har kallats "den

svenske kartografins fader". På uppdrag av Karl IX började Bureus år 1603 arbetet med att kartlägga Sverige. År 1626 låg den stora kartan över Norden färdig. Kartan, graverad i sex blad, är i dag endast bevarad i fem exemplar. Utgåvan var den första någorlunda pålitliga återgivningen av våra nordiska landområden.

Med Bureus som chef inrättades år 1628 det svenska lantmäteriet. Bureus uppdrag som "generalmathematicus" var att förfärdiga nödvändiga kartor över de svenska landskapen samt att utbilda unga lantmätare. Här lades grunden till vårt sedermera så rika källmaterial av lantmäterikartor.

Som medhjälpare vid kartarbetena hade Bureus bl. a. den unge Olof Hansson (Örnehuvud). Året 1624 sattes Hansson på Gustaf II Adolfs befallning i lära hos Bureus för att utbilda sig i "ritare- och ingenjörskonsten". Trots att lärotiden endast omfattade ett år, skulle Hansson bli en av sin tids främste inom kartografins område. Ett av sina sista uppdrag utförde Hansson — då adlad Örnehuvud — vid den svenska belägringen av Malmö år 1644. Som generalkvartermästare upprättade han sin "spionkarta", den äldsta kända kartan över Malmö med angränsande socknar. En detalj av kartan är publicerad i denna skriftsserie år 1972. Mitt under belägringen avled Örnehuvud i "brännesjuka och fläckfeber" i Kattarps by strax invid V:a Skrävlinge kyrka.

CRYMOGAEA
SIVE
RERVM ISLANDICARVM
LIBRI III.
Per
ARNGRIMVM JONAM
ISLANDVM.

Proverb. 22.
Dives & pauper obviaverunt sibi: utriusq; operator est Dominus.
HAMBURGI,
In Bibliopolio HERINGIANO.
ANNO M. DC. XIV.

Titelbladet till Arngrim Jonsson Vidalins bok.

NOTER

Ernst Ericsson: Olof Hansson Örnehufvud och svenska fortifikationsväsendet. Uppsala 1935.
Sten Lindroth: Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden. Stockholm 1975.
Nordisk Familjebok. Stockholm 1921.
Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm 1926.

Folkminnen från Oxie härad

Av Helge Andersson

Radio- och TV-åldern har gett dödsstöten åt våra gamla folkmål eller dialekter, som nu kraftigt nivellerats. Bidragande orsak till nivelleringen är förbättrade kommunikationer, en livlig omflyttning och skolgång i centralskolor i tätorterna. Härtill kommer ett par beklagliga faktorer, nedvärdering och förlöjligande av folkmålen, bl. a. i skolundervisningen.

Samtidigt har folksägner och gammal folktro bortträngts. I en tid, då radio och TV var okända begrepp, spelade sägenberättandet en viktig roll i kvällsunderhållningen på landsbygden. Sägnerna var främst knutna till folktrons många gestalter, naturformationer, kyrkor, slott och gårdar. Folktrons värld innehöll ett helt galleri med mystiska varelser, som drev sitt spel med människan, t. ex. varulv, mara, bäckahäst och troll. I vår moderna tid har folktrons gestalter blivit hemlösa. De lever liksom de en gång så vitala folkmålen ett tillbakadraget liv i uppteckningar i dialekt- och folklivsarkivens kapslar.

En flitig upptecknare av folkmål, sägner och folkliv i Skåne redan på 1920-talet, då målet ännu var tämligen genuint, är f. d. arkivarien vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, fil. dr Ingemar Ingers, som är välkänd för medlemmarna i Malmö fornminnesförening genom sin värdefulla serie om ortnamnen i Malmö och många kulturhistoriskt intressanta uppsatser i årsböckerna. Sitt rikhaltiga material från Oxie härad presenterar Ingemar Ingers i den nyligen utkomna Oxie Härads Hembygdsförenings årsbok VIII *Folkmål och folkminnen i Oxie härad,* där han inledningsvis ger en översikt av

Fil. dr Ingemar Ingers.

folkmålet i Oxie härad och konstaterar, att folkmålet i Oxie härad inte är alldeles enhetligt. I häradets norra och östra delar är Oxiemålet närmast besläktat med målet i Bara härad, medan målet i södra delen är detsamma som i Skytts härad. Socknarna Fosie, Lockarp, Oxie, Törringe och Svedala bildar ett övergångsområde mellan de båda måltyperna. Som indelningsgrund tjänar huvudsakligen ändelsevokalen -a. I häradets norra del dominerar ändelsevokalen -a, t. ex. stua, baga, medan den södra delen har -e, stue, bage. Bruket av ändelsevokalen -e i sydvästskånska mål är ett påfallande danskpräglat inslag. En förteckning exemplifierar en del gemensamma dansk-skånska ord. Danskans flöde (grädde), hyld (fläder) och

tåge (dimma) blir i Oxiemål flydd, hyll och tåga. Dr Ingers vänder sig mot den orättvisa nedvärderingen av dialekterna och fastslår, att det är ett stort fel, om man gör narr av dialekten, om man betraktar den som något undermåligt och mindervärdigt. Den har samma existensberättigande som skriftspråket, även om den inte alltid och allestädes är användbar. Förhållandet mellan skriftspråk och dialekt är inte en rangordning. Det är en fråga om olika funktioner.

Som prov på Oxiemålet återges från häradets olika socknar nittiofem uppteckningar av sägner, folktro, seder och levnadssätt, de flesta utförda av dr Ingers sedan 1920-talets början. Här passerar de flesta av folktrons många gestalter revy, t. ex. varulvar från Hököpinge, V. Klagstorp och Tygelsjö och bäckahästar från Gessie, Husie och Törringe. En spökgestalt i en vädurs skepnad höll till i backar, t. ex. Hohöjavären i Hohögs backar i Husie och Giddebjersvären i Giddebjer intill V. Ingelstads kyrka. Åtskilliga sägner är knutna till julen. Det är sägner om högar, som på julaftonskvällen stod på guldpelare, medan trollen spelade och dansade därunder. Sådana sägner är bl. a. knutna till Frillinge hög i S. Sallerup och Bolmers högar i Mellan-Grevie. Flera uppteckningar har karaktären av folklivsbilder och berättar t. ex. om hur det gick till att bjuda till gilles, julfirande i Törringe, fastlagsgillen i Glostorp på 1860- och 1870-talen och om den diktatoriske prosten J. B. Kallenberg i Tygelsjö, som förbjöd sina sockenbor att dricka kaffe. En framträdande plats i folktron intar Månstorpsgården och ruinerna "Månstorps gavlar", där åtskilliga spökerier omtalas. Enligt folktron gick en lönngång från Månstorp till Skabersjö slott.

Dr Ingers och Oxie härads hembygdsförening är väl värda var sin eloge, dr Ingers för insamlandet och bearbetandet av materialet och hembygdsföreningen för att den befordrat uppteckningarna till trycket och därmed gjort dem tillgängliga för en större allmänhet. Det är ett stort och värdefullt material, som här räddats undan glömska.

Utförliga kommentarer, sakregister, litteraturförteckning och ett äldre illustrationsmaterial kompletterar volymen, som på omslaget pryds av en litografi av en bonde i folkdräkt med Månstorps gavlar i bakgrunden efter Otto Wallgren i "Skånska allmogens klädedräkter" 1860.

Den nu utkomna volymen bör ha intresse också för fornminnesföreningens medlemmar, då en stor del av det presenterade materialet härstammar från lantsocknar, som för länge sedan inkorporerats med Malmö. Volymen distribueras av Asps Bokhandel i Vellinge, men den kan också erhållas genom Oxie härads hembygdsförenings sekr. Erland Ripa, Svedala.

Stadshistorisk vårträff

Redan den 29 mars börjar Malmö fornminnesförenings aktiviteter för år 1980. Denna eftermiddag förkovrar vi oss i lite historia om och kring kvarteret S:t Gertrud. Tre intressanta "stationer" är planerade. Caroli kyrka, 100 år i år, besökes under cicerons ledning. Källare och övervåning i borgmästaren Niels Kuntzes 1500-talshus i kv. S:t Gertrud förevisas av Sven Rosborn. Slutligen bjuder Holger Amundin på en kortare diabildsvisning av intressanta malmöbilder i Bagerssalen i samma kvarter.

Start inne på Svedmarkska gården, Östergatan 7 B klockan 13.30. Visningarna beräknas vara avslutade ca 15.00. Ingen entréavgift.

Kallelse till årmöte

Malmö fornminnesförenings medlemmar kallas härmed till årsmöte onsdagen den 16 april 1980 kl. 19.00 i Bagerssalen, kv. S:t Gertrud, ingång Östergatan 3. Årsmötet följes av föredrag, se nedan, samt avslutas av samkväm med smörgåsar, öl och kaffe i Café S:t Gertrud. Pris för de som önskar deltaga i samkvämet, 30:—. Anmälan göres senast 3 april å bifogat svarskort.

Två av många

Vid årsmötet kommer två av Malmö museums många fältantikvariska undersökningar att presenteras. Gun Johansson, museets undersökningsledare vid restaureringen av den Hedmanska 1600-talsgården vid Lilla Torg, visar bilder och berättar om bl. a. de många äldre tak- och väggmålningsfragment som påträffats. Ulf Sävestad, en av museets undersökningsledare vid utgrävningarna för Fosie nya industriområde, "Fosie IV", presenterar de rika fynden, alltifrån spåren efter de äldsta bönderna, ca 3—4000 f. Kr. till vikingarnas enkla boplatser.

ELB